

VERITAS

ÉVKÖNYV

2022

ANNUAL JAHRBUCH

VERITAS

VERITAS ÉVKÖNYV 2022

VERITAS ÉVKÖNYV

2022

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2023

A kötet megjelenését támogatta:

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Lektorálta
Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám – Ujváry Gábor

A földrajzi és személynevek mutatóját összeállította
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

© Szerzők, 2023
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2023
© Magyar Napló, 2023

ISSN 2416-0687

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*
www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	7
Dubniczky Zsolt: A Pénzügyminisztérium épületének építési korszakai	9
Anka László: A magyar arisztokrácia a Nemzeti Kaszinóban (1827–1944)	25
Kovács Kálmán Árpád: Az első nagy református újjászületés-vita (1870–1879) ...	49
Schwarzwölder Ádám: Félrevonulás és szerepváltás – Széll Kálmán útkeresése pénzügyminiszteri lemondása után (1878–1881)	71
Hermann Róbert: Saulusból Paulus – Krúdy Gyula honvédszázados és a Görgei-kérdés	85
Joó András: Fejezetek Wettstein János diplomata életéből. Származás, családi háttér, ifjúkor és pályakezdés	112
Kárbin Ákos: A második Wekerle-kormány megalakulása. Wekerle Sándor útja a második miniszterelnöki kinevezéséig	162
Kincses Katalin Mária: A müncheni akadémizmus magyarországi hatása II. Rákóczi Ferenc szoborkultuszának tükrében	181
Hammerstein Judit: Az első világháborús falusi háttér. Markovits Rodion: Sánta farsang	200
Ligeti Dávid: Franz Conrad von Hötzendorf cs. és kir. tábornagy temetése, megítélése és személyisége	220
Orosz László: „...a német nép hivatása keleti szomszédjai civilizálásában rejlik.” A német „völkisch” tudományosság Köztes-Európa képe – különös tekintettel a müncheni Südost-Institut korai időszakára	238
Hollósi Gábor: A közigazgatás reformja a Horthy-korszakban	263

Drócsa Izabella: Szabad véleménynyilvánítás vagy politikai bűncselekmény? A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése elleni bűncselekmények kérdései a Horthy-korszakban	282
Farkas Judit Antónia: „A magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmscott-Presséi”. A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan Nyomda úttörő könyvművészeti és bibliofil könyvkiadói tevékenysége I.	309
Kőrösi Zsuzsanna: Narratív cserkészidentitások – történetek a XX. század első feléből	339
Kissné Bognár Krisztina: A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Állatorvosi Osztályának hallgatói (1934–1944)	367
Kiss Dávid: Játék cinkelt lapokkal. A Magyar Kommunista Párt és az 1945-ös fővárosi választások	390
Rácz János: A Dinnyés-család 1951-es kálváriája	410
Bertalan Péter: A kultusznélküli ember indulása	431
Glaub Krisztián István: Tettes és áldozat? II. rész: Az áldozat? Farkas Vladimir célkeresztben (1955–1956)	450
Pál István: A Nesz-Cióna-i emberünk. Kétes értékű vállalkozás egy Békéscsabáról Izraelbe került állatorvos beszervezésére	470
Seres Attila: A kárpátaljai magyarok áttelepedése Magyarországra 1979 és 1990 között. Kísérlet egy diplomáciai forrásegyüttes migrációs adatállományának elemzésére	489
Dévavári Zoltán: A szorongás csendje II. Az Antall-kormány és a délvidéki magyarok 1992 második felében (június–december)	537
Noszkó-Horváth Mihály: A kárpótlási szervezetrendszer Magyarországon	560
Névmutató	581
Földrajzi nevek mutatója	600

OROSZ LÁSZLÓ

„...A NÉMET NÉP HIVATÁSA KELETI SZOMSZÉDJAI
CIVILIZÁLÁSÁBAN REJLIK”

A német „völkisch” tudományosság Köztes-Európa képe – különös tekintettel a müncheni Südost-Institut korai időszakára

Historiográfiai háttér

A német történettudomány múltjára, annak a weimari, illetve a nemzetiszocialista korszakban játszott szerepére irányuló vizsgálatok alapján okkal állítható, hogy a német történetíráson belül különbséget kell tenni két, egyértelműen eltérő indítástól táplálkozó diszciplína között. Az egyik a kelet-európai népek és történelmük alapvető és elvitathatatlan önértékéből kiinduló *Osteuropäische Geschichte*, vagyis a tudományos Kelet-Európa-történet művelése, a másik pedig a szóban forgó népeket és történelmüket úgyszólván kizárólag a német történelem funkciójaként szemlélő, s ezért minden szintéren német jelenlétet kereső, erősen átpolitizált *Ostforschung*. Előbbi abból a – napjainkra már egyedül szalonképes, ám akkoriban nem is oly könnyen fölvállalható – Kelet-Európa-felfogásból indul ki, amely a térség népeinek történelmét az összeurópai történelem önálló és nyilvánvaló, legfőképp pedig egyenértékű részeként tekinti, míg utóbbi Kelet-, illetve Kelet-Közép-Európa történelmében a német faktornak tulajdonítja az elsődleges és úgyszólván kizárólagosan értékhorozó jelentőséget, amivel aztán könnyedén megtalálja majd az átjárást a nemzeti-szocialista tudománypolitika lobogója alá.¹

Tovább színezi a térséghez való viszonyulást, hogy mindkét irányzat esetében, tehát a tisztán tudományos szempontrendszerű, illetve a politikai célok kiszolgálását felvállaló irányzaton belül is megfigyelhető annak a törekvésnek a megjelenése, amely a német és az orosz birodalmat elválasztó „köztes” térségen belül Délkelet-Európa tudatos elkülönítésére, egyúttal pedig valamiféle sajátos szempontrendszer alapján történő vizsgálatának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet. Az így körvonalazódó *Südostforschung* vizsgálódási körébe estek a Lajtától délkeletre

¹ OBERLÄNDER 1995.; MÜHLE 1997.; MOMMSEN 1999.; HAAR 2005.; KRZOSKA 2008.; PETERSEN – KUSBER 2008.; FAHLBUSCH – HAAR 2010.

fekvő területek, ide értve mind a Kárpát-medencét, mind pedig a tőle sok tekintetben karakteresen különböző balkáni területeket.²

A térség vizsgálata során úgy a vilmosi Németországban, mint ahogy az első világháború utáni korszakban is világosan megfigyelhető az Oroszország-centrikus közelítés mint egyfajta – Klaus Zernack kifejezésével – borusszista történetírói hagyomány.³ E téren legfeljebb annyi változás következett be, hogy míg a háború előtt és alatt egyértelműen negatív beállítottsággal koncentrálódott Oroszországra a politika és a tudományosság figyelme, addig Versailles után (az elszenvedett területi veszteségek folytán) sokkal inkább az újjáéledt lengyel állam vette át a fő ellenség szerepkörét, miközben (az immáron Szovjet-)Oroszországból Rapallo jegyében potenciális szövetséges lett. Mindez csupán a hozzáállás előjelét módosította (és azt is csak időlegesen), az érdeklődés irányának már kialakult fősodrát azonban aligha. Érdemben nem módosult maga a tény, hogy Németországtól keletre továbbra is Oroszországra helyeződtek a prioritások.⁴ Ezzel egyidejűleg az újonnan keletkezett kelet-közép-európai nemzetállamokat, valamint azok nemzeti történetírását alig méltatták figyelemre. Márpedig ily módon a szaktudomány körei az új államok rendszerének, s azok egész történelmének tanulmányozását éppenséggel „átengedték a történeti Kelet-Európa-kutatás említett másik ágának, a revizionizmus jegyében 1919 után gazdagon kibontakozó »Ostforschung«-nak, mely... Kelet-Közép-Európa népeiben nem értéket látott, hanem a Kelet-Európa történetében való német részesedés csaknem kizárólagos szempontjától vezérelve elsősorban a »népiségi harc« pozícióit kívánta kiépitni, illetve védelmezni.”⁵

A keleti, délkeleti térség egyéb részeinek az orosz területekkel szembeni hagyományos elhanyagolására azonban immár a legmagasabb fórumokon is fölfigyeltek. Így aztán 1928 tavaszán Berlinből olyan hírek kaptak lábra, hogy a birodalmi kormányzatnak szándékában áll egy Münchenbe telepítendő intézetet létrehozni, amelynek elsődleges feladata „a délkeleti határok mentén fekvő nép- és kultúrta-
laj” kutatása lenne. A ’20/30-as évek fordulóján a Délkelet-Európára irányuló érdeklődés és

² MAULL 1938.; RONNEBERGER 1943.; VALJAVEC 1957.; BERNATH 1973.; STADTMÜLLER 1976.; GROTHUSEN 1977.; ZERNACK 1977.; SUNDHAUSSEN 1999.; SUNDHAUSSEN 2002.; KASER 2002.; BEER – SEEWANN 2004.

³ Az első világháború előtti kezdetektől, amikor is a kelet-európai politikai helyzet, az orosz birodalom hatalmi állása, valamint a feszült német–oroszl viszony ajánlatossá tette az Oroszországra való koncentrálást, kifejlődött egy – Klaus Zernack által „borusszistiként” jellemzett – Kelet-Európa-koncepció, mely alapvetően Oroszországra irányította figyelmét, mellette pedig egy nemzeti történeti szempontból nem minősített keleti térséget látott. Vö. ZERNACK 1981. 91. Lásd még STÖKL 1992.; CHICKERING 2005.; DAHLMANN 2005.

⁴ CAMPHAUSEN 1989.; CAMPHAUSEN 1990.

⁵ OBERLÄNDER 1992. 16.

tudományos pezség valóban kitapintható volt Münchenben,⁶ ami vitathatatlanul alkalmassá tette a várost arra, hogy otthont adjon egy a legfelsőbb politikai döntéshozók áldásával újtára indított kutatóintézetnek.

A müncheni Südost-Institut⁷ a későbbiekben fellegvára lett a szerteágazó felépítésében gondosan organizált, ezért rendkívül hatékony német Délkelet-kutatásnak. Az intézet profilját kezdetől fogva a *Südostraum* németiségére orientálódó tevékenység jellemezte, ami azonban idővel – a térség aktuál- és tudománypolitikai jelentőségének felértékelődésével, valamint az intézmény arculatán kitörölhetetlen nyomot hagyó munkatársak (főképp Fritz Valjavec⁸) bekapcsolódásával – számos tekintetben módosult, s földrajzi értelemben is bővült. A *Südostdeutschum* mellett hamarosan bevonták vizsgálódási körükbe azokat a népeket is, melyek az Osztrák–Magyar Monarchia romjaiból önálló államalakulatokat szerveztek, majd pedig azokat is, amelyek ugyan soha nem tartoztak a Habsburgok jogara alá, azonban megismerésüket indokolta a Balkánnak a német Südost-fogalomban elfoglalt szerepe.⁹

A tudománypolitikai kontextus

A tulajdonképpeni indíttatást úgy a Südost-Institut, mint ahogyan maga az Ost-, illetve Südostforschung is az első világháború kimenetele okán kapta. A Német Birodalom keleten elszenvedett területi veszteségei és a dunai monarchia összeomlása egyaránt hatalmas német tömböket vetett idegen államok uralma alá,¹⁰ mindezzel alapvetően átalakítva azok életfeltételeit és kilátásait. Német részről az első világháború ilyen kimenetelét nem csupán a nyilvánvaló politikai és katonai vereségre vezették vissza, hanem úgy vélték, szerepe volt abban az igen sikeres tudományos tevékenységnek is a keleti szomszédok oldaláról, akiknek nemzeti történettudomá-

⁶ TURCZYNSKI 1961.; ZACH 2000.

⁷ Az intézet történetéhez: NEHRING 1990.; SEEWANN 2004.; TEGELER 2008. Figyelmet érdemel – a fent tárgyalt eseményekben való személyes érintettsége okán is – az intézet egykori vezetőjének áttekintése. VALJAVEC 1956.

⁸ Valjavec pályaképe és magyarországi recepciója kapcsán: OROSZ 2014.; TILKOVSKY 1993.

⁹ Az intézeti profil kibővülése jól szemlélteti azt a folyamatot, melynek során maga a *Südost* is, mint térség, egyre bővülő fogalomkörre terebélyesedett. E folyamat (ti. a Balkánnak a Habsburgok nem német koronatarományai mellé illesztése) legtisztábban az intézet ügyeit a '30-as évek közepétől – egyre emelkedő beosztásban – vállán vivő Fritz Valjavec elméleti kérdéseket feszegető és kutatómódszertani munkáiban követhető figyelemmel. Lásd pl.: VALJAVEC 1936.; VALJAVEC 1941.; VALJAVEC 1942a.; VALJAVEC 1942b.; VALJAVEC 1943. (E tanulmányok alap gondolata gyanánt a „Süd-osteuropa”-fogalom kitágítását igényelte, beleértve ettől kezdve a Balkánt is.)

¹⁰ A német veszteségeket számszerűsítő korabeli szakmunkák közül tudományos alaposágával kitűnik: WINKLER 1927. A politikai terminológiát alkalmazza: BOELITZ 1926.

nya jelentős mértékben kivette részét az 1918-ban letűnt impériumok integrációs ideológiái elleni küzdelemből, s amely aztán a párizsi békekonferencián is komoly befolyást gyakorolt az új kelet-közép-európai határok meghúzására. Minthogy mindezen túlmenően a lengyelek a két világháború közötti időszakban további – egyebek mellett Németországgal szembeni – területi igényeiket is történeti érvekkel igyekeztek megindokolni, a német fél kényszerítve érezte magát, hogy mind a lengyel igények elhárítását, mind pedig a versailles-i békeszerződésben lefektetett keleti határok revíziójára irányuló követelését maga is történeti érvekkel támassza alá.¹¹ A különböző szakdiszciplínákhoz tartozó Kelet-kutatók ily módon azt tűzték maguk elé célul a ’20-as években, hogy – megóvando Európa keleti részének németiségét – intellektuális fegyverzetet kovácsoljanak, s a legyőzött birodalom revíziós törekvéseinek „tudományos” alátámasztást adjanak. Az Ost-, illetve Südostforschung ily módon lényeges támaszává vált a keleti határok revízióját előirányzó weimari külpolitikának.¹²

Minthogy a keleti szomszédok historiográfiája teljességgel a nemzetállami koncepción nyugodott, amire viszont a német tudósok az új viszonyok közepette saját törekvéseiket nem alapozhatták, kifejlődött Kelet-Közép-Európa történelmének egyfajta népiségtörténeti, a korabeli terminológiával néptalaj-történeti interpretációja.¹³ Német részről a figyelem immár nem az államokra, hanem inkább az egyes népekre irányult, miközben igyekeztek pejoratív fogalmak meghonosításával („balkanizálódás”, „szezón-államok” stb.) célzottan közmegejtés tárgyává tenni a szomszédok újdonsült államiségét.¹⁴ Ugyanakkor a *német nép- és kultúrta*lak rekonstrukciója révén (lásd alább a térképet) tudatosan megkérdőjelezték az illető népek nemzetállami gondolkodás szülte történeti koncepcióját, s egyben nyomatékosították a német revíziós igényeket. A tudományos érintkezések során a múlt értelmezésében korábban is jelentkező polémiák helyére immáron a „népiségi harc” lépett. A kelet-közép-európai etnikai tarkaság problematikájának e németiségorientált kezelése ráadásul nem is igényelt immár semmiféle speciális filológiai (például szlavista) felkészültséget,

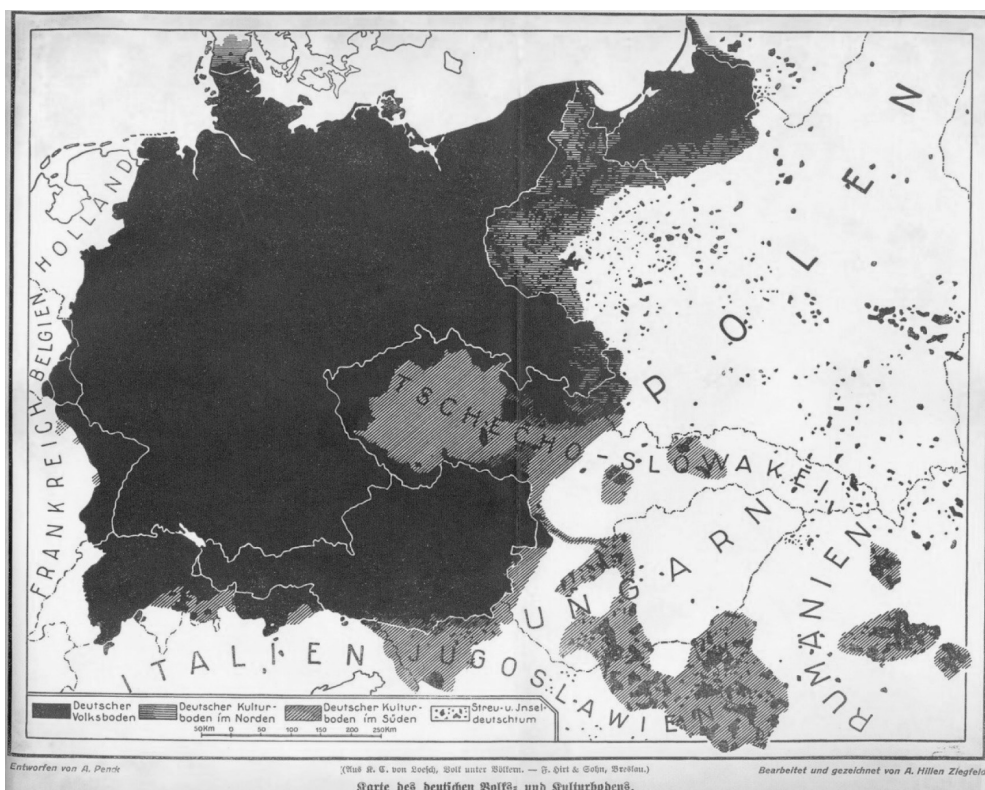
¹¹ A témához lásd: PISKORSKI 2002. A kortársak, immáron a hitleri időszakból, a következőképpen tekintettek vissza minderre: „A világháborút megelőzően a bismarcki birodalom által szolgáltatott stabil biztonság érzetében a német tudomány nem látott okot arra, hogy saját eszközeivel óvja és védelmezze a nemzeti birtokállományt... Így fordulhatott elő az, hogy a versailles-i békekonferencián a lengyelek hatalmas sikert értek el történelemhamisító propaganda-irodalmukkal, s az ezen alapuló emlékiratokkal, különösen azonban a valóságot elferdítő nemzetiségi térképeikkel és statisztikáikkal, mellyel szemben német oldalról nem került felsorakoztatásra jelentős anyagmennyiség.” VOLLERT 1942/43. 3.

¹² OBERLÄNDER 1992. 24–25. Berlin diplomáciai mozgásteréről: OROSZ 2019.

¹³ A terminológiát elterjesztő korabeli irodalomból lásd: PENCK 1925.; VOLZ 1926.; BOELITZ 1926.; BOEHM 1932.; LOESCH 1938.; AUBIN 1938.

¹⁴ OBERLÄNDER 1992. 25.

ezért minden, a célnak elkötelezett német tudós kivehette részét belőle. Ennek megfelelően már 1922-től körvonalazódott egy szakmai stáb Albrecht Penck és Wilhelm Volz geográfusok körül, akik előbb a *Mittelstelle für zwischeneuropäische Fragen*,¹⁵ majd pedig a belőle – kétszeri névváltoztatást követően – 1926-ban kinőtt *Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung* keretei közt (élvezve a birodalmi belügyminisztérium anyagi támogatását) interdiszciplináris módon vizsgálták a versailles-i határmódosítások következményeit mind Németország, mind tágabban, a térség németisége szempontjából.¹⁶

A német nép- és kultúrtalaj¹⁷

¹⁵ A szervezethez lásd: HAAR 2000. 25–49.

¹⁶ Az intézmény működésének alapvetése: FAHLBUSCH 1994.

¹⁷ Forrás: BOELITZ 1930. Melléklet.

Penck – a ’20-as évek közepén – azon területeket definiálta német *néptalaj*ként, „ahol a német ember megtelepedett”¹⁸ és német anyanyelvét használja, német *kultúrta*lajnak pedig azokat az iméntiekkel határos területeket nyilvánította, amelyeken ugyan nem (vagy már nem) németek élnek, azonban – egyebek mellett a településszerkezet, utcakép, építészet, vallási és kulturális örökség tekintetében – a német kultúra és civilizáció „látható” befolyása alatt állnak. A határok tehát igazából flexibilisek és a politikai célkitűzések függvényében akár messze keleten meghúzhatóak.¹⁹ A Kelet-kutatás németiségorientált prioritásainak lefektetése szempontjából alapvető és értékorientáló jelentőséggel bírtak a Karl Christian von Loesch által kiadott *Volk unter Völkern* (1925; itt jelent meg Penck idézett definíciója), valamint a Wilhelm Volz által szerkesztett *Der ostdeutsche Volksboden* (1926) című gyűjteményes kötetek, amelyekben a népiségi szemléletmód, s egyáltalán az új típusú „harcoló tudomány”²⁰ iránt elkötelezett legnevesebb német tudósok fejtették ki gondolataikat. S hogy milyen szellemben, a németiség és a környező népek együttélését miként megítélve? Utóbbi kötet előszava plasztikusan foglalja össze a számos szakterületet képviselő szerzői gárda interdiszciplináris fáradozásainak eredőjét: „3000 év óta e föld germán-német néptalaj; egész a Visztuláig, ám a Kr. u. VI–VII. században szlávok törttek elő keleti hazájukból, be az ősi német területre, egész az Elba és a Saale folyóig – no persze csak rövid évszázadokra. Mert hiszen a X. században kezdetét vette a németek általi újra-betelepülés. A magas német kultúra győzelmet aratott a primitív szlávok... és a számszerűleg nem is oly erős szlávok legnagyobb része feloldódott a németiségben, lassan de biztosan.” A szerkesztő, Volz, ugyanakkor az új tudományos szemléletmód gyakorlati hasznosítása, vagyis a lehetséges politikai konzekvenciák tekintetében sem hagy kétséget, amikor azt állítja, hogy valamely terület „politikai sorsa” – gondoljunk akár az 1919-es kényszerű határmódosulásra – igazából nem érinti magát a néptalajt, „ameddig a nép, a népiség él.”²¹

¹⁸ PENCK 1925. 62.

¹⁹ „A német kultúrtaalaj a német nép legnagyobb teljesítménye... A német néptalaj szigeteit, melyek a közép-európai fő területektől távolabb terülnék el, ugyanúgy, mint emezt, német kultúrtaalaj környezí.” PENCK 1925. 69.

²⁰ A szóhasználathoz: HAAR 1999.

²¹ VOLZ 1926. 5–6.

A Délkelet-kutatást körbelengő politikai aura

A délkelet-európai térség és népei megítélése kapcsán hasonló prioritásrendszer jellemezte a müncheni Südost-Institutot. 1930. június 23-án megszületett *Alapító Okirata* az intézményt működtető alapítvány céljaként „a német nyelvterület déli és délkeleti részén kialakult népiség és kultúra alapjainak tudományos kutatásával foglalkozó intézet létrehozását és üzemeltetését” határozta meg.²² A Südost-Institut tudományos karaktert hordozó intézmény volt, ám létrehozása során döntő szempontként jelentkezett a politikai szükségyszerűség. Mindez tükröződik a tulajdonképpeni iniciátor, „a német tudomány egységfrontjának” kiépítésére törekvő, illetve „a német tudományt a célirányos »Deutschtumsarbeit« érdekében fölrázni” kívánó birodalmi belügyminisztérium azon tervében, mellyel a bajor állam oktatási és kultuszminisztériumát kereste meg „egy a délkeleti térségre irányuló tudományos elhárító-intézet” létrehozása érdekében. A bajor kormányzat nyitottnak mutatkozott a felvetésre és hamarosan maga állt elő az intézet leendő vezetőjének személyére vonatkozó javaslattal. Karl Alexander von Müller professzor²³ nemcsak a müncheni egyetem oktatójaként és kiváló történészként szerzett magának tekintélyt, de konzervatív politikai magatartása is tökéletesen illeszkedőnek mutatkozott a felállítandó intézet nyilvánvalóan nacionalista szellemiségéhez.²⁴

A sikeres előkészítést követően a Südost-Institut hivatalos megnyitására 1930. november 28-án került sor. A megnyitó beszédek a kinevezett vezető, Karl Alexander von Müller, valamint a nagynémet hitvallását véka alá sosem rejtő innsbrucki történész (az egyetem későbbi rektora), Harold Steinacker²⁵ tartotta. A rendezvényen a sajtó képviselői is jelen voltak, ezért lefolyásáról pontos képpel rendelkezünk. A *Münchener Zeitung* 1930. november 30-i tudósítása szerint Müller érzékletesen festette le, miként kerül el körös-körül Németország mentén az elszakított vagy épp

²² NEHRING 1990. 21.

²³ Karl Alexander von Müller (1882–1964), történész, az egyik első Cecil Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a *Südostdeutsche Monatshefte* társkiadója, 1935–1945 között a *Historische Zeitschrift* kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni Südost-Institut vezetője, innen emelkedik a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). 1945-ben kényszerszabadságolva, emlékezései három kötetben jelentek meg (1951–66). Müller kapcsán: BERG 2014.

²⁴ WILLKOMM 1979. 124–125.

²⁵ Harold Steinacker (1875–1965), Edmund Steinackernek, a magyarországi német nemzetiségi mozgalom vezéralakjának fia. Budapesti diákéveit követően Bécsben folytat egyetemi tanulmányokat (klasszika-filológia, történelem, jog). Egyetemi tanár Prágában, Innsbruckban (rektor 1938–1942). Munkásságának főbb területei: történeti segédtudományok (oklevéltan), középkori történelem, a Habsburgok története, Délkelet-Európa és a nemzetiségi kérdés. A Südostdeutsche Historische Kommission társalapítója (1958), haláláig a *Südostdeutsches Archiv* kiadója. Életművéhez lásd: SPREITZER 2008. 191–223.; TOKODY 1997.

önálló területek széles övezete, amelyekben számbelileg a birodalom német lakosainak egynegyede él. Ebben a helyzetben az újabban rendkívül felerősödött „német közösségi érzés” gondolatát ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. Steinacker pedig előadásában (*Österreich und die deutsche Südostfront* címmel) egy német uralom alatti Mitteleuropa vízióját rajzolta föl, amelybe betagolandónak ítélte Délkelet-Európát. A megszólalók ünnepi gondolatai hűen tükrözték az induló intézet eszmei hátterét.²⁶

Bátran állíthatjuk, hogy a Südost-Institut profilját alapvetően meghatározó – már említett – Fritz Valjavec munkába állásáig (1935. október) az intézeti munka, a tudományos tevékenység háttérbe szorulása mellett, túlnyomórészt politikai természetű volt. Két munkatársa, a történész Kurt Trampler²⁷ és a germanista Bruno Schweizer²⁸ előadásokat tartott, „felvilágosító” kurzusokat vezetett, harcos szellemiségű broszúrákat jelentetett meg és kapcsolatokat épített ki más, rokon indíttatású tudományos intézetekkel, illetve a népiségi szerveződésekkel. Utóbbit annál is könnyebben teheték, minthogy mindketten más szervezeteknél is alkalmazásban álltak: Trampler a Bund Deutscher Osten²⁹-nél, Schweizer pedig a müncheni Deutsche Akademie³⁰-nél. A későbbi évek során kiteljesedő „kämpfende Wissenschaft”³¹ (vagyis a tudományosan fundált politikai harc) az intézet felállítását követően azonnal lehetőséget kapott arra, hogy bemutassa eszköztárát. Már az 1930/31-es tanév őszi szemeszterében előadássorozatot szervezett a Südost-Institut, melynek keretében referátumok hangzottak el *A németiség kulturális jelentősége Délkelet-Európában, A németiség az al-dunai országokban, A németiség az alpesi térségben, A németiség Csehszlovákiában, s A bajor keleti határok veszélyeztetett helyzete* címmel. A rákövetkező félév során

²⁶ Deutscher Südosten. Eröffnung des Instituts zur Erforschung des Deutschtums im Süden und Südosten. *Münchener Zeitung*, 1930. november 30. Az 1943-ig fennálló lap kapcsán: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Münchener_Zeitung. (2023. április 15.)

²⁷ Kurt Trampler (1904–1969), történész, jogász és közgazdász végzettséggel került a müncheni Südost-Instituthoz, ahol a '30-as évek első felében ontotta a népiségpolitikai motivációjú, a veszélyeztettség érzetére apelláló, egyértelműen a revíziós célokat támogató történeti pamfletet, broszúrákat. A második világháborút követően az ezotéria világában találta meg küldetését, lélekgyógyásként tevékenykedett, s az '50-es években a gyógyító energiát kézzrátéttel közvetítő csodadoktorként híresült el.

²⁸ Bruno Schweizer (1897–1958), filológus, nyelvész, 1935-ig a Südost-Institut, majd a Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe munkatársa. Termékeny helytörténeti kutatásai mellett nyelvészként is tevékenykedett, kezdetben az izlandi nyelvvel, majd a cimberék eredetével, illetve azok longobárdokkal való rokonságával foglalkozott.

²⁹ A szervezet a valamennyi keleti német egyesületet tömörítő birodalmi szövetség volt, mely az aktív „Grenzarbeit”-ot aktív „Volkstumsarbeit”-tal próbálta segíteni. A témához: SCHALLER 2002. 142–143.

³⁰ A Deutsche Akademie in München (nincs köze a Leibniz által alapított tudományos akadémiához) 1925. május 5-én jött létre a külföldi németiség tudományos kutatásának és ápolásának céljával. A szervezethez: TAFFERNER 1974. 68–73; LUTHER 2004. 55–56.

³¹ A témához: HAAR 1999.

(vagyis az 1931-es tavaszi szemeszterben) folytatódtak a rendezvények, ily módon további előadások következtek: *Az Alpok és a Duna térsége a német nép sorsában, A németek sorsa a dunai monarchia felbomlása során, Osztrákság és birodalmi gondolat a történelem sodrában, A bajor törzs kiterjedése és kulturális teljesítménye Délen és Délkeleten, A németiség jogi és tényleges helyzete az utódállamokban és Olaszországban*.³² A témaválasztásokból, és egyáltalán a címekben is előforduló szóhasználatból (Gefahrenlage, Kulturleistung, Grenzkampf) világosan előtör a referálók idomulása olyan „modern” eszmékhez, mint a Volkstum-gondolat és a „Blut und Boden” ideológia, végeredményben pedig a nemzetiszocialista eszmeiség jelenléte is tetten érhető, hisz némelyik előadóról (ilyen például a földrajztudós Karl Haushofer,³³ a „német geopolitika atyja”, a Lebensraum-fogalom elterjesztője) pontosan tudjuk, hogy már jóval az 1933-as hatalomátvételt megelőzően is az NSDAP lelkes támogatója volt.

A Südost-Institut által szervezett előadássorozat egymást követő referátumai odahaza sikert arattak, és egyetemi hallgatók seregeit vonzották, külföldön azonban az agresszív és revansista hangnem okán olykor zajos fogadtatásra találtak. A kedvezőtlen recepció egyik példáját épp Magyarország szolgáltatta. A kifogásolt előadást Hermann Rüdiger,³⁴ a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut³⁵ munkatársa tartotta Münchenben, 1931. január 16-án, *Das Deutschtum in den unteren Donauländern* címmel. A felháborodásnak a Miltay István szerkesztette napilap, a *Magyarság* adott hangot, amikor 1931. január 22-i számában (Csaba György cikke) Rüdigert pángermán becsmérléssel és magyarelles agitációval vádolta meg. A lap munkatársa ugyanis végigülte az előadást, amelyről megállapította, hogy a „gyalázkodásoknak olyan tömegét zúdította az előadó a magyarságra és a magyar kormányra, amelyet több mint tízesztendei németországi tartózkodásom óta még nem hallottam és nem olvas-

³² WILLKOMM 1979. 134–135. Maguk az előadások nem maradtak fenn, az elhangzottak vonatkozásában csupán a referálók hasonló témában megjelentetett munkái kínálhatnak fogódzót.

³³ Karl Haushofer (1869–1946), geográfus. Katonai karriert követően 1913-ban doktorált, 1919-ben habilitált Münchenben, ahol 1921-től egyetemi tanár. 1934 és 1937 között a Deutsche Akademie elnöke, 1938 és 1941 között a Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA) elnöke. A *Zeitschrift für Geopolitik* kiadója (1924–1944). Már a 20-as évek óta jelentős befolyást gyakorolt az NSDAP politikájára, a „Lebensraum”-fogalom elterjesztője. Befolyása 1941-től visszaesett, miután tanítványa és barátja, Rudolf Hess Angliába menekült. Öngyilkos lett. Életművéhez: JACOBSEN 1979.

³⁴ Hermann Rüdiger (1889–1946), történész, geológus, fiatal éveiben sarkkör-kutató. 1923-tól a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársa, folyóiratának (*Der Auslandsdeutsche*) szerkesztője, 1941-től az intézet vezetője. A '20-as évektől terjesztője a pannóniai térség németiségét összefogni hivatott „Donauschwaben” fogalomnak. A második világháborút követően az amerikai megszálló csapatok ludwigsburgi internáló táborában hunyt el tisztázatlan körülmények között.

³⁵ A szervezethez: RITTER 1976.; SECKENDORF 1994.; GESCHE 2006.

tam.” A tudósító sérelmezte, hogy a müncheni egyetem egyáltalán otthont adott „a tudománnyal semmi kapcsolatban nem lévő” eseménynek, annál is inkább, mint-hogy „ez a Rüdiger dr. nevű ügynök most Németország egész területét be fogja utazni, egyrészt, hogy Magyarország ellen gyűlöletet szítson, másrészt, hogy a magyarországi németiség »visszanémetesítéséhez« újabb anyagi erőt gyűjtsön. De nem hallgatható el ez az orvtámadás azért sem, mert a magyar nemzetnek végül is meg kell tudnia, hogy kik azok a szelíd báránycsapatok Magyarországon utazó német professzorok és milyen célból látogatják meg a magyarországi németajkú községeket.” A beszámolót tömör konklúzió zárja: „Rüdiger dr. tudományos előadásának, úgylátszik, egyetlen célja az volt, hogy a magyarokra uszítsa a hallgatóságot, amely többször felháborodásának is adott kifejezést a magyarok ellen.”³⁶ Előadásában egyébként Rüdiger a magyarországi németiség politikai vezetését is kritikával illette, s a kor szóhasználatában pejoratív kifejezéssel „magyarón”-nak³⁷ nevezte azt, ezért ragadta meg a lehetőséget a hazai német mozgalom feje, Bleyer Jakab, hogy – a lap megkeresésére – a *Magyarság* 1931. január 23-i számában maga is kifejtse véleményét az elhangzottak kapcsán.³⁸

1931. július 2-án tartott ülésén a Südost-Institut Alapítványi Tanácsa úgy döntött, visszafogja szervezőmunkája intenzitását a felvilágosító előadások tekintetében. Ennek oka nyilván nem a negatív külföldi visszajelzésekben keresendő, hisz az ilyen típusú visszhangok csak még inkább növelték az intézet ázsióját a rokon szellemszerű népiségi szerveződések előtt, s amíg – egyelőre – nem az volt a fő prioritás, hogy respekálható szakmai tevékenység útján nyerjenek bebocsátást a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, addig tökéletesen elegendő volt a már megkezdett úton biztosítani az intézet létrehozását és fenntartását népiségpolitikai okokból támogató szervek jóindulatát. Az ülés jegyzőkönyve valóban nem is ezt a magyarázatot igazolja,

³⁶ CSABA György: Példátlan rágalomokkal izgatott Magyarország ellen a müncheni egyetemen egy német agitátor. *Magyarság*, 1931. január 22. 7.

³⁷ Kritikátlanul magyarbarátnak, a német érdekeket elárulónak.

³⁸ Bleyer Jakab elítéli a müncheni magyarellenes agitátor szereplését. *Magyarság*, 1931. január 23. 7. Az újság a nevezett előadásnak leginkább azon kijelentései kapcsán várta Bleyer állásfoglalását, miszerint „a német kisebbség iszonyatosan szenvedett a magyar uralom idején a mostani Erdélyben és Délvidéken, sőt azt is mondotta, hogy a szerbiai és romániai németiség helyzete sokkal jobb most, mint régebben volt. Rüdiger magyargyalázó előadásában a csonkamagyarországi német kisebbség vezetőit és képviselőit sem tartja eléggé intranzigenseknek és úgy tünteti föl őket, mint akik »tisztára magyarok«.” Válaszában Bleyer elhatárolódik az előadótól, mondván, „...nem tudom, hogy információit honnan vette, és hozzá egyáltalában semmi közöm nincsen. Ha azonban tényleg megtette azon kijelentéseket – amint azt a Magyarság tudósítója állítja –, akkor rossz szolgálatot tett a magyar–német barátság ügyének. Amit mond, a cikk szerint, abból bizonyos dolgok állandóan tárgyalás alatt állanak a kormány és közöttünk, de az egész beállítás magyarellenes és ennél fogva mi a leghatározottabban elítéljük.”

hanem a résztvevők azon felismerését, hogy az előadássorozat teljesítette feladatát, amennyiben e rövid idő alatt sikerült az intézetet úgymond bevezetni, valamint „érdeklődést keltetni az intézet feladatai iránt, és iskolázni a határkérdésekben érdekelt köröket.”³⁹

A meghívott neves szakemberek által tartott előadások helyébe immáron az intézet munkatársai által vezetett kurzusok léptek, melyekhez segédanyagokat, jegyzeteket is összeállított az intézet. Trampler a déli és délkeleti németiség népiségi problémáival foglalkozó kurzusokat vezette, Schweizer honismereti foglalkozásokat tartott. Az összejövetelek mindig nagyszámú érdeklődőt vonzottak. (Valjavec visszaemlékezése szerint ő is ekkor, 1931-ben, még kezdő egyetemi hallgatóként került kapcsolatba az intézettel.⁴⁰) A kurzusok résztvevőinek megfelelő összetételét különlegesen fontos eredményként értékelte az Alapítványi Tanács. Nagy jelentőséget tulajdonított ugyanis annak, hogy a Studentenschaft,⁴¹ a hallgatói korporációk, valamint az országszolgálati bevételeik („Landesdiensteinsatz”) előtt felkészülő – a térség államaiban a német kisebbségek körében végzett felvilágosító és agitációs tevékenységet tudományos vállalkozásnak álcázó – egyetemista vándorcsoportok számára a Südost-Institut legyen az, amely útmutatást nyújt és ellátja őket anyaggal.⁴²

A kurzusok kísérőanyagaiként megjelentetett információs brosrák és tanulmányi segédletek feladata szintén az volt, hogy könnyen emészthető, populáris stílusú, de megfelelő népiségpolitikai látókört biztosítson a célközönség, vagyis széles társadalmi rétegek számára. Ennek megfelelően az intézet gondoskodott ezek továbbításáról a legkülönbözőbb népiségi szervezetek és egyéb nacionalista körök irányába, a bajor kultuszminisztérium pedig lépéseket tett, hogy Bajorország iskoláiba is megtörténjen a példányok kihelyezése. Márpedig ennek a célközönségnek nem volt szüksége arra, hogy a tudományos kritériumokat kielégítő, korrekt hivatkozásokkal ellátott szakkönyveket vegyen kézhez. Ehelyett az említett kiadványok szándékosan más prioritásokat tartottak szem előtt, így az érzelmekre ható válogatott képanyaggal, ám jegyzetapparátus nélkül láttak napvilágot; tudományos teljesítménynek semmi esetre sem tekinthetőek. Az 1935-ig megjelent kötetek mindegyikében aktív szerepet vállalt az intézet történész munkatársa, Kurt Trampler. Az első két gyűjteményes kötetet tanulmányokkal látta el, majd három füzetet saját neve alatt jelentetett meg.⁴³ E kötetek egyikének előszavában – az intézet vezetője, Karl Alexander von Müller tollá-

³⁹ WILLKOMM 1979. 138.

⁴⁰ VALJAVEC 1956. 4.

⁴¹ Az egyetemi és főiskolai hallgatókat összefogó szerveződés.

⁴² WILLKOMM 1979. 138. A diákszervezetekről: JARAUSCH 1984. 117–162.; GRÜTTNER 1995.

⁴³ TRAMPLER 1931. (A kiadvány címe is beszédes: *Bayerns Ostmark, ein gefährdetes Grenzland*); TRAMPLER 1932.; TRAMPLER é. n.; TRAMPLER 1934a.; TRAMPLER 1934b.

ból – azokat a gondolatokat olvashatjuk, amelyek alapvetően meghatározták az intézet addigi irányvonalát, s amelyek az eljövendő munka programját is adhatták. A cél tehát „a német népi öntudatot elmélyíteni és fellobbantani, a határ menti és a külföldi németiség bajait és veszedelmeit a hon tudatába vésni, valamint küszködő néptársaink számára megerősíteni annak bizonyosságát, hogy egy nagy és bátor nép áll mögöttük.”⁴⁴

E többnyire tudománytalan publicisztikai panelekből építkező munkák jórészt azonos érvrendszerből merítenek, melynek alapja az, hogy az egész történelem „népiségek” és „néptalajok” harcaként fogható fel. Erről az alapról kiindulva (különösen az elvesztett első világháború és a versailles-i békerendezés következményei, a területi elcsatolások, a fojtogató jóvátétel, valamint a hadsereg kényszerű leépítése láttán) igen könnyen felébredhet az olvasóban annak az érzése, hogy „a szeretett hon” – Trampler munkái esetében Bajorország – fenyegetésnek van kitéve.⁴⁵ Erre pedig a német nép csakis úgy reagálhat, hogy bátran felveszi az önvédelmi harcot. E nagy feladat megértéséhez csupán az első lépés az, amit – mások mellett – Müller professzor is patetikusan meghirdetett az intézet avatásakor, vagyis a népi összetartozás megélése. E kiélezett helyzetben azonban a továbblépés is szükséges: a német nép élethalál-harcát kell hogy megvívja, s ennek jegyében kell egész szellemiségét, hozzáállását átalakítania. „A bajor állam területén az kell legyen az intézkedések célja, hogy kialakuljon egy gazdaságilag teljesítőképes, kulturálisan magas színvonalon álló és célirányosan a népiségi harcra beállt határtartomány, melynek ereje a határon túli németek számára szellemi és lehetőség szerint anyagi támaszt is nyújt. . . Csak egy olyan nép képes a határharcban helytállni, s tulajdonát és lelkét megóvni, amely a maga részéről a kicsiny napi harcokat is a lét és nemlét körül folytatott küzdelem komolyságával vívja” – olvasható az intézet egyik kiadványában.⁴⁶

Ezekkel a gondolatokkal és korai éveinek inkább politikai, mint tudományos brosráival a Südost-Institut alkalmazkodott ahhoz a szellemiséghez, amely a kultúrát, annak terjesztését, s ezzel párhuzamosan a tudós munkáját is „harci tevékenységként” fogta fel. Részévé vált a „kämpfende Wissenschaft”-nak, hogy ily módon legyen hasznára a német nép újrafelémelése, hittel és magabiztossággal való eltöltése kapcsán évek óta folytatott fáradozásoknak. Mert ez a nép – vallották – rászolgált arra, hogy visszanyerje nagyságát. „Kétezzer év története alatt a Volgától a brit szigetekig, az Északi-tengertől az észak-afrikai Atlasz-hegységig nem volt olyan ország, amely egyszer ne tartozott volna egy germán birodalom jogara alá” – írja az intézet

⁴⁴ TRAMPLER 1934a. 4.

⁴⁵ Vö.: SCHALLER 2002., különösen: 83–88. (Die Bayerische Ostmark als Bollwerk gegen die Slawengefahr.)

⁴⁶ TRAMPLER 1931. 283.

történész munkatársa, Trampler.⁴⁷ Ilyen nagyszerű múlttal a háta mögött a németiség azt is megteheti, hogy nagy ívű pályát rajzoljon maga elé, amely következetes folytatása lesz eddigi, évszázados missziójának. „A déli és délkeleti német néptalaj elnyerése és átalakítása a múlt nagy teljesítménye... Ennek a birtokállománynak a megvédése a jelen feladata. Az eljövendő idők hallatlanul nagy feladata pedig a dunai térség vezetése és újjárendezése” – olvasható a konklúzió ugyanott.⁴⁸ S hogy ne legyen kétség afelől, mely vezérlő elv alapján fog megtörténni a jelenlegi állami keretek felülvizsgálata, egyik szóban forgó munkájában a Südost-Institut munkatársa ezt is rögzítette: „Mint ahogy minden délkeleti német terület esetében, itt sem az 1914-es birodalmi határokat kell az 1919-es birodalmi határokkal összevetni, hanem a zárt német nyelvterület határait kell a mostani birodalmi határokkal szembeállítani.”⁴⁹

Az eddig elmondottak tükrében összességében tehát állíthatjuk, hogy a Südost-Institut tevékenységének korai, a '30-as évek közepéig tartó szakasza egyfajta „félíg politikai háttérintézmény” karakterjegyeit hordozza, s ezáltal igen kevés alapot teremt arra, hogy „tudományos intézetként” minősítsük.⁵⁰

A szomszédokról alkotott kép politikai instrumentalizálása

Kézenfekvő, hogy ebben az összefüggésben az Ost-, illetve Südostforschung központi témája a „ki volt itt előbb” kérdéskör és vele összefüggésben a német keleti kolonizáció ügye lett. A településtörténet vezető specialistája, Rudolf Kötzschke 1926-ban kijelentette, hogy már csak a „politikai igények” végett sem közömbös, hogy „a germánság a szlávok előtt egy fél, vagy egy egész évezreddel, netán még régebben megtelepedett-e ezen a területen, s hogy a németek őslakosként-e, netán a maguk által megszerzett földre letelepülőként és egy emelkedőben lévő kultúra

⁴⁷ TRAMPLER é. n. 1.

⁴⁸ TRAMPLER é. n. 2. A Trampler elképzelései szerinti újjárendezést nem feladatom elemezni, ám a kifejezetten politikai ízű broszúra – mintegy első lépésként – Ausztria Németországgal való egyesülését szorgalmazza, ezután pedig a nemzetiszocialista „Großraumideologie” jegyében Délkelet-Európa gazdasági függőségének kiteljesítését.

⁴⁹ TRAMPLER 1931. 276.

⁵⁰ Ez az állapot várta 1935 őszén az intézetnél munkába álló Fritz Valjavecet, aki aztán szívós munkával – nem túlzás állítani – minden téren új irányt adott az intézeti munkának, amivel persze legkevésbé sem szándékoztunk azt állítani, hogy a politika és a tudomány szoros kapcsolata lazult volna a második világháborús összeomlásig. Alapvetően módosultak azonban a kutatási prioritások, a személyi állomány, a publikációs struktúra, valamint a nemzetközi (elsősorban a dunai térségre irányuló) kapcsolattartás. Mindez indokolja, hogy az intézet és a délkelet-kutatás új korszakáról beszéljünk a '30-as évek közepétől.

hordozóiként, avagy pedig vendégként és idegenként tekintendők-e; az ennek kapcsán uralkodó elképzelések kihatással bírnak egészen a jelenkori népi településterületre és élettérre vonatkozó döntések tekintetében.⁵¹ Szintén a ’20-as évekből való (ám népszerűsége folytán több kiadást is megélt) Johannes Haller szintézise, benne egy merész és a politikai hasznosításért szinte kiáltó tétellel, miszerint: „Ha megengedjük, hogy egész népek esetében élethivatásról essék szó... úgy a történelem arra tanít, hogy a német nép hivatása keleti szomszédjai civilizálásában rejlik.”⁵² Az imígyen kifejtett tézis a németek kelet-közép-európai „kultúrahordozó” szerepköréről a Kelet-kutatás állandó tematikai állományába integrálódott, s jól megfér az újonnan megjelent tudományos „szakszókincs” olyan elemeivel, mint a „kultúrterjesztmény”, a „kultúrbefolyás”, a „kultúrlejtő”,⁵³ nem is beszélve az agresszív politikai terminológiáról. Kelet-Európa népeinek története immár kizárólag a német történelem civilizatórikus funkciójaként vetül elénk, tudományos szempontrendszerű Kelet-Közép-Európa kutatásról ilyen körülmények közepette aligha eshet szó.⁵⁴

A térségünkre irányuló kutatások összefüggésében azonban ennél is nagyobb jelentőségű, hogy 1933 után majd épp e defenzív eredetű – tehát a háború előtti határookra tekintő – kiindulás fog történeti argumentációt szolgáltatni a nemzetiszocialisták agressziós tervei számára.⁵⁵ A népiségorientált Kelet- és Délkelet-kutatás igenis közel állt a nemzetiszocialista népiség-ideológiához, s ez a hatalom új birtokosai számára megteremtette annak lehetőségét, hogy e történetírói diszciplínát saját érdekében instrumentalizálják. Hermann Aubin a keleti terjeszkedés és a kolonizáció kapcsán hol „népünk erőteljes és tartós életirányáról” beszél, hol meg arról, hogy

⁵¹ KÖTZSCHKE 1926. 26.

⁵² HALLER 1940. 144.

⁵³ A magyar történeti szóhasználatban is jól ismert kifejezések közül talán csak a kultúrlejtő fogalom igényel magyarázatot. A „völkisch” terminológiában elterjedt „Kulturgefälle” kifejezés használói Európa területén egy általános nyugat–keleti irányú kultúrlejtő meglétével modellezték a kultúrkapcsolatok terén kimutatható transzferfolyamatot, mindig hangsúlyozva, hogy természetesen Nyugat-Európa jelenti a „kultúrfennsíkot”, ahonnan a kultúrjavak a fizika törvényszerűségeinek megfelelően áramlanak, gurulnak a kulturálisan alacsonyabb szinteken fekvő térségek irányába. A német nép kulturális teljesítményét, az Európa keleti régiói javára teljesített kultúra-adó misszióját, s egyáltalán a németiség kultúrbefolyását vizsgáló Fritz Valjavec egyenesen a „német kultúrlejtő” kifejezést alkalmazta, illetve a Magyarország és Németország között kulturális téren tapasztalható vitathatatlan minőségi különbség kontraszt-érzetét felnagytandó, a „német kultúrfölény” ellenpólusaként a „magyarság kultúrpasszivitását” hangsúlyozta. Monumentális habilitációs munkája utolsó oldalán pedig konklúzióként azt állapítja meg, hogy a magyarság szellemi állása a térség többi népességével szemben lényegileg abban áll, hogy a német kulturális ösztönzéseket továbbadja és közvetíti. A szóban forgó munka: VALJAVEC 1940.

⁵⁴ Ennek dokumentálása sehol sem oly világos, mint a már idézett Aubin-féle kétkötetes gyűjteményben Kelet-Közép-Európa népeinek önálló történetéről egyáltalán nem esik szó: AUBIN 1942/43.

⁵⁵ STÖKL 1984. 485. Lásd továbbá: KLESSMANN 1985. 352.; OBERLÄNDER 1995. 26–27.

„népünk keleti irányú mozgása... történelmének egyik legnagyobb jelensége.”⁵⁶ A már említett Kötzsckhe pedig (a német keleti kolonizációt feldolgozó munkájában) a „Blut und Boden” kifejezés használatával a legfőbb értéket tulajdonítja „a nép és a talaj bensőséges összetartozásának.”⁵⁷ A népfogalom is egyre inkább átalakul, mégpedig biológiai fogalommá, s ez immár a faji ideológia befolyása: „Az emberek különbözőségéről azok eltérő faji minősége alapján tudomással bíró történetírás ki kell emelje a németeknek a történelem által rájuk ruházott hatalmas keleti teljesítményt” – írja Erich Maschke.⁵⁸ A német kultúra fölényére vonatkozó tézis pedig következetesen elvezet a felsőbbrendű emberről vallott felfogásig, aminek Walter Kuhn kendőzetlen nyíltsággal hangot is ad nyelvészeti profilú alapvetésében: „A keleti szlávoktól, románoktól és szerbektől áthidalhatatlan emberi szakadék választja el a németeket... A nyelvszigetek embere a környező népség parasztságával szemben úrnak érzi magát, s emez is elismeri a kolonisták fölényét és vezető szerepét gazdasági tekintetben.”⁵⁹

Aligha férhet kétség mindezek fényében ahhoz, hogy átpolitizált tudományossággal van dolgunk, valamint ahhoz, hogy „e tudományosság számos exponense a nemzetiszocialista keleti politikát revíziós politikaként értelmezte (félre)”, melynek keretében e tudósok „csaknem magától értetődő segítő és legitimációs funkciót” gyakoroltak,⁶⁰ egyidejűleg pedig az ellenséges népiséggel szembeni tudományos elhárító harc eszközeül szolgáltak.

Bibliográfia

- AUBIN 1937.   AUBIN, Hermann: Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung. *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*, 1937. 37–70., 309–331., 563–602.
- AUBIN 1938.   AUBIN, Hermann: *Von Raum und Grenzen des deutschen Volkes. Studien zur Volksgeschichte*. Priebatsch, Breslau, 1938.
- AUBIN 1942/43.   *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg. I–II.* Hg. von AUBIN, Hermann (u. a.). Hirzel, Leipzig, 1942/43.

⁵⁶ AUBIN 1937. 592., ill. 48. Aubin kapcsán lásd: MÜHLE 2005.

⁵⁷ KÖTZSCHKE – EBERT 1937. 165.

⁵⁸ MASCHKE 1939. 113. Maschke előadásával (az antibolsevista propaganda tudományos alátámasztásának kontextusában) foglalkozik: SYWOTTEK 1976. 118.

⁵⁹ KUHN 1934. 367.

⁶⁰ OBERLÄNDER 1995. 27–28.

- BEER – SEEWANN 2004. *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen.* Hgg. BEER, Mathias – SEEWANN, Gerhard. R. Oldenbourg, München, 2004.
- BERG 2014. BERG, Matthias: *Karl Alexander von Müller. Historiker für den Nationalsozialismus.* Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2014.
- BERNATH 1973. BERNATH, Mathias: Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1973. 135–144.
- BOEHM 1932. BOEHM, Max Hildebert: *Das eigenständige Volk – Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften.* Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1932.
- BOELITZ 1926. BOELITZ, Otto: *Das Grenz- und Auslandsdeutschum.* R. Oldenbourg. München, 1926.
- CAMPHAUSEN 1989. CAMPHAUSEN, Gabriele: Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung in Deutschland 1892–1933. *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 1989. 7–108.
- CAMPHAUSEN 1990. CAMPHAUSEN, Gabriele: *Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945.* Peter Lang, Frankfurt a. M.–Bern–New York, 1990.
- CHICKERING 2005. CHICKERING, Roger: Nachklänge. Der Ort der Osteuropäischen Geschichte in der deutschen Geschichtswissenschaft um 1900. In: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft.* Hg. von DAHLMANN, Dittmar. Franz Steiner, Stuttgart, 2005. 11–20.
- DAHLMANN 2005. DAHLMANN, Dittmar: Die deutsche Osteuropahistoriographie in der Zwischenkriegszeit. In: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft.* Hg. von DAHLMANN, Dittmar. Franz Steiner, Stuttgart, 2005. 21–36.
- FAHLBUSCH 1994. FAHLBUSCH, Michael: „*Wo der deutsche ... ist, ist Deutschland!*“: Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933. Brockmeyer, Bochum, 1994.
- FAHLBUSCH – HAAR 2010. *Völkische Wissenschaften und Politikberatung im 20. Jahrhundert. Expertise und „Neuordnung“ Europa.* Hgg. FAHLBUSCH, Michael – HAAR, Ingo. Schöningh, Paderborn, 2010.
- GESCHE 2006. GESCHE, Katja: *Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945.* Böhlau, Köln, 2006.
- GROTHUSEN 1977. GROTHUSEN, Klaus-Detlev: Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Lage der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. In: *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag.* Hg. von LEMBERG, Hans (u. a.). Böhlau, Köln–Wien, 1977. 408–426.

- GRÜTTNER 1995. GRÜTTNER, Michael: *Studenten im Dritten Reich*. Schöningh, Paderborn, 1995.
- HAAR 1999. HAAR, Ingo: „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Hg. von SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard. Fischer, Frankfurt a. M., 1999. 215–240.
- HAAR 2000. HAAR, Ingo: *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2000.
- HAAR 2005. HAAR, Ingo: Osteuropaforschung und „Ostforschung“ im Paradigmenstreit. Otto Hoetzsch, Albert Brackmann und die deutsche Geschichtswissenschaft. In: *Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. Hg. von DAHLMANN, Dittmar. Franz Steiner, Stuttgart, 2005. 37–54.
- HALLER 1940. HALLER, Johannes: *Die Epochen der deutschen Geschichte*. Cotta, Stuttgart, 1940.⁹
- JACOBSEN 1979. JACOBSEN, Hans-Adolf: *Karl Haushofer. Leben und Werk. I–II*. Boldt, Boppard, 1979.
- JARAUSCH 1984. JARAUSCH, Konrad: *Deutsche Studenten 1800–1970*. Suhrkamp, Frankfurt, 1984.
- KASER 2002. KASER, Karl: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*. Böhlau, Wien, 2002.²
- KLESSMANN 1985. KLESSMANN, Christoph: Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: *Wissenschaft im Dritten Reich*. Hg. von LUNDGREEN, Peter. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985. 350–383.
- KÖTZSCHKE 1926. KÖTZSCHKE, Rudolf: Über den Ursprung und die geschichtliche Bedeutung der ostdeutschen Siedlung. In: *Der ostdeutsche Volksboden*. Hg. von VOLZ, Wilhelm. Hirt, Breslau, 1926. 7–26.
- KÖTZSCHKE – EBERT 1937. KÖTZSCHKE, Rudolf – EBERT, Wolfgang: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*. Bibliographisches Institut, Leipzig, 1937.
- KRZOSKA 2008. KRZOSKA, Markus: Ostforschung. In: *Handbuch der völkischen Wissenschaften*. Hg. von HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Michael. K. G. Saur, München, 2008. 452–463.
- KUHN 1934. KUHN, Walter: *Deutsche Sprachinselforschung. Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Wolff, Plauen, 1934.
- LOESCH 1938. LOESCH, Karl Christian von: *Das Deutsche Volk, sein Boden und seine Verteidigung*. Volk und Reich, Berlin, 1938.
- LUTHER 2004. LUTHER, Tammo: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslanddeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner, Stuttgart, 2004.

- MASCHKE 1939. MASCHKE, Erich: Die Wiedergewinnung des deutschen Ostens. In: *Europas Schicksal im Osten. Zwölf Vorträge der 4. Reichsarbeitstagung der Dienststelle für Schriftumspflege bei dem Beauftragten des Führers für die gesamte geistige und weltanschauliche Erziehung der NSDAP*. Hirt, Breslau, 1939.³
- MAULL 1938. MAULL, Otto: Einheit und Gliederung Südosteuropas. *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, 1938/4. 3–20.
- MOMMSEN 1999. MOMMSEN, Hans: Der faustische Pakt der Ostforschung mit dem NS-Regime. Anmerkungen und Historikerdebatte. In: *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*. Hg. von SCHULZE, Winfried – OEXLE, Otto Gerhard. Fischer, Frankfurt am Main, 1999. 265–273.
- MÜHLE 1997. MÜHLE, Eduard: „Ostforschung”. Beobachtungen zu Aufstieg und Niedergang eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 1997/3. 317–350.
- MÜHLE 2005. MÜHLE, Eduard: *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*. Droste, Düsseldorf, 2005.
- NEHRING 1990. NEHRING, Karl: Geschichte des Südost-Instituts. In: *Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*. Hg. von NEHRING, Karl. R. Oldenbourg, München, 1990. 21–31.
- OBERLÄNDER 1992. OBERLÄNDER, Erwin: Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich. Ein Bericht zum Forschungsstand. In: *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990*. Hg. von OBERLÄNDER, Erwin. Franz Steiner, Stuttgart, 1992. 12–30.
- OBERLÄNDER 1995. OBERLÄNDER, Erwin: Geschichte Ostmitteleuropas. Selbstwert oder Funktion der deutschen Geschichte? Zur historischen Osteuropaforschung der 30er/40er Jahre. In: *Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre”*. Hg. von GARLEFF, Michael. R. Oldenbourg, München, 1995. 25–36.
- OROSZ 2014. OROSZ László: *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Ráció, Budapest, 2014.
- OROSZ 2019. OROSZ László: „Egy vak és egy béna, ha összefognak...” A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdésehez. *Történelmi Szemle*, 2019/3. 451–477.
- PENCK 1925. PENCK, Albrecht: Deutscher Volks- und Kulturboden. In: *Volk unter Völkern*. Hg. von LOESCH, Karl Christian von. (Bücher des Deutschtums, Bd. 1.) Hirt, Breslau, 1925. 62–73.

- PETERSEN – KUSBER 2008. PETERSEN, Hans-Christian – KUSBER, Jan: Osteuropaforschung zwischen Osteuropäischer Geschichte und Ostforschung. In: *Kulturwissenschaften und Nationalsozialismus*. Hg. von ELVERT, Jürgen – NIELSEN-SIKORA, Jürgen. Franz Steiner, Stuttgart, 2008. 289–312.
- PISKORSKI 2002. *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich*. Hg. von PISKORSKI, Jan M. (u. a.). Fibre, Osnabrück–Poznań, 2002.
- RITTER 1976. RITTER, Ernst: *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen*. Franz Steiner, Wiesbaden, 1976.
- RONNEBERGER 1943. RONNEBERGER, Franz: Der politische Südosteuropabegriff. *Reich, Volksordnung, Lebensraum*, 1943. 53–107.
- SCHALLER 2002. SCHALLER, Helmut: *Der Nationalsozialismus und die slawische Welt*. Friedrich Pustet, Regensburg, 2002.
- SECKENDORF 1994. SECKENDORF, Martin: Kulturelle Deutschumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie. In: *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Hg. von JACOBET, Wolfgang – LIXFELD, Hannjost – BOCKHORN, Olaf. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1994. 115–135.
- SEEWANN 2004. SEEWANN, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960. In: *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. Hg. von BEER, Mathias – SEEWANN, Gerhard. R. Oldenbourg, München, 2004. 49–92.
- SPREITZER 2008. SPREITZER, Renate: Harold Steinacker (1875–1965). Ein Leben für „Volk und Geschichte“. In: *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*. Hg. von HRUZA, Karel. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2008.
- STADTMÜLLER 1976. STADTMÜLLER, Georg: Die Entwicklung der geschichtlichen Südosteuropa-Forschung. In: STADTMÜLLER, Georg: *Geschichte Südosteuropas*. R. Oldenbourg, München, 1976. 401–415.
- STÖKL 1984. STÖKL, Günther: Zum Selbstverständnis des Faches Osteuropäische Geschichte. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1984. 481–487.
- STÖKL 1992. STÖKL, Günther: Das Studium der Geschichte Osteuropas von den Anfängen bis zum Jahr 1933. In: *Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990*. Hg. von OBERLÄNDER, Erwin. Franz Steiner, Stuttgart, 1992. 3–11.

- SUNDHAUSSEN 1999. SUNDHAUSSEN, Holm: Südosteuropa und Balkan. Begriffe, Grenzen, Merkmale. In: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Hg. von HINRICH, Uwe. Harrassowitz, Wiesbaden, 1999. 27–47.
- SUNDHAUSSEN 2002. SUNDHAUSSEN, Holm: Was ist Südosteuropa und warum beschäftigen wir uns (nicht) damit? *Südosteuropa-Mitteilungen*, 2002/5–6. 93–105.
- SYWOTTEK 1976. SYWOTTEK, Jutta: *Mobilmachung für den totalen Krieg. Die propagandistische Vorbereitung der deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg*. Westdeutscher, Opladen, 1976.
- TAFFERNER 1974. TAFFERNER, Anton: *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil*. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1974.
- TEGELER 2008. TEGELER, Tillmann: Ein Weckruf, der fast verhallte. Das behäbige „Wiederanlaufen“ des Südost-Instituts nach 1945. In: *Osteuropa in Regensburg. Institutionen der Osteuropa-Forschung in Regensburg aus ihrer historischen Perspektive*. Hg. von BOECKH, Katrin – SMOLORZ, Roman. Stadtarchiv, Regensburg, 2008. 46–57.
- TILKOVSKY 1993. TILKOVSKY Loránt: Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). *Századok*, 1993/5–6. 601–649.
- TOKODY 1997. TOKODY Gyula: Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban. *Századok*, 1997/3. 677–722.
- TRAMPLER 1931. TRAMPLER, Kurt: Die Tschechische Gefahr für den bayerischen Osten. *Das Bayernland*, 1931/9. 275–284.
- TRAMPLER 1932. TRAMPLER, Kurt: Das Vorfeld des bayerischen Grenzmark. In: *Süddeutsche Ostnot*. Hg. von HEISS, Friedrich – HILLEN ZIEGFELD, Arnold. Volk und Reich, Berlin, 1932. 57–76.
- TRAMPLER é. n. TRAMPLER, Kurt: *Bayern im deutschen Grenzkampf*. Bayerland-Verlag München, [é. n.]
- TRAMPLER 1934a. TRAMPLER, Kurt: *Die bayerische Ostmark bedroht!* Edwin Runge, München, 1934.
- TRAMPLER 1934b. TRAMPLER, Kurt: *Not und Aufbau der bayerischen Ostmark. Schicksal eines deutschen Grenzlandes*. Bayerland, München, 1934.
- TURCZYNSKI 1961. TURCZYNSKI, Emanuel: München und Südosteuropa. In: *Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Gedenkschrift für Wilhelm Gülich*. Hg. von TEICH, Gerhard – HENNIG, Leonore. Südosteuropa-Verlagsgesellschaft m.b.H., München, 1961. 321–413.
- VALJAVEC 1936. VALJAVEC, Fritz: Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. *Südostdeutsche Forschungen*, 1936. 1–14.
- VALJAVEC 1940. VALJAVEC, Fritz: *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns*. Max Schick, München, 1940.

- VALJAVEC 1941. VALJAVEC, Fritz: Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. *Südost-Forschungen*, 1941. 1–37.
- VALJAVEC 1942a. VALJAVEC, Fritz: Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. *Südost-Forschungen*, 1942. 1–8.
- VALJAVEC 1942b. VALJAVEC, Fritz: Zur Kritik und Methodik der Südosteuropaforschung. *Südost-Forschungen*, 1942. 218–223.
- VALJAVEC 1943. VALJAVEC, Fritz: Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. *Jahrbuch der Weltpolitik*, 1943. 1055–1092.
- VALJAVEC 1956. VALJAVEC, Fritz: Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: *Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955*. Hg. von VALJAVEC, Fritz. R. Oldenbourg, München, 1956. 1–4.
- VALJAVEC 1957. VALJAVEC, Fritz: Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. *Südosteuropa-Jahrbuch*, 1957. 53–62.
- VOLLERT 1942/43. VOLLERT, Ernst: Albert Brackmann und die ostdeutsche Volks- und Landesforschung. In: *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg. I–II*. Hg. von AUBIN, Hermann (u. a.). Hirzel, Leipzig, 1942/43. I. 3–11.
- VOLZ 1926. *Der ostdeutsche Volksboden*. Hg. von VOLZ, Wilhelm. Hirt, Breslau, 1926.
- WILLKOMM 1979. WILLKOMM, Dorothea: *Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie*. Mag. Arb. Hannover, 1979.
- WINKLER 1927. WINKLER, Wilhelm: *Statistisches Handbuch des gesamten Deutschtums*. Deutsche Rundschau, Berlin, 1927.
- ZACH 2000. ZACH, Krista: Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen. In: *Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster*. Hg. von FASSEL, Horst – WAACK, Christoph. Geographisches Institut der Universität Tübingen, Tübingen, 2000. 267–301.
- ZERNACK 1977. ZERNACK, Klaus: Die vier großen Regionen der osteuropäischen Geschichte – 2. Südosteuropa. In: ZERNACK, Klaus: *Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte*. Beck, München, 1977. 41–51.
- ZERNACK 1981. ZERNACK, Klaus: Bemerkungen zur Geschichte und gegenwärtigen Lage der Osteuropahistorie in Deutschland. In: *Entwicklungslinien und Schwerpunkte der westlichen Osteuropahistorie*. Hg. von STÖKL, Günther. Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Stuttgart, 1981. 83–105.

LÁSZLÓ OROSZ

“...THE MISSION OF THE GERMAN PEOPLE LIES
IN THE CIVILIZING OF THEIR EASTERN NEIGHBORS”

*German Völkisch Science's Image of Central and Eastern Europe with
Special Regard to the Early Period of the Südost-Institut in Munich
(Abstract)*

Based on the analysis of the role that German historical science played in the past, i.e., in the Weimar and National Socialist eras, we can reasonably state that regarding German historiography, we must differentiate between two disciplines stoked by plainly different motives. One motive was *Osteuropäische Geschichte*, which derived from the basic and irrefutable pride of Eastern European nations and their history, i.e., the cultivation of scientific Eastern European history, whereas the other was highly politicized *Ostforschung*, which looked for a German presence on every level in the nations and history concerned and regarded them exclusively as a function of German history. The former originated from an Eastern European understanding – the only one regarded as correct today, although not so easily tolerated at the time – that considered the history of the peoples of the region as a freestanding, recognizable and mainly equivalent part of pan-European history. On the other hand, the latter credited the German factor with primary and, so to speak, exclusively value-adding significance, which subsequently found representation under the flag of National Socialist science policy.

The relation to the region was further colored by the fact that we can observe the presence of the aspiration to consciously isolate Southeastern Europe, the “intermediate” region between the German and Russian Empires, in both trends, i.e., in the criteria system wholly centered on science and in the movement openly serving political interests. Simultaneously, it aspired to draw attention to the necessity of carrying out an analysis based on some kind of peculiar system of criteria. Thus, territories lying southeast of the Leitha River, including the Carpathian Basin and the Balkan territories, the latter of which differed in characteristics from the former in many ways, fell into the *Südostforschung* circle of investigation.

For all intents and purposes, the origins of *Ostforschung* and *Südostforschung* traced to the outcome of the First World War. Territorial losses in the east suffered by the German Empire coupled with the collapse of the Danubian Monarchy led to huge

blocks of Germans falling under foreign rule, which essentially degraded their living conditions and prospects. In addition to the obvious cause of political and military defeat, the Germans attributed the outcome of the First World War to other factors. They believed that the successful scientific activity of their eastern neighbors, whose national historiography had played a major role in the struggle against the ideology of integration employed by the imperial powers that had disappeared by 1918, had had a major influence at the Paris Peace Conference regarding the redrawing of borders. The German side thereupon felt that the best course of action to achieve revision of the eastern borders as imposed by the Treaty of Versailles was to focus on historical reasoning. German researchers, toiling in various disciplines, set a goal for the 1920s – to secure a future for the Germans in the eastern part of Europe – to forge intellectual weaponry that would provide a “scientific” foundation for the revisionary aspirations of the defeated Empire. Accordingly, *Ostforschung* and *Südostforschung* became crucial buttresses for the revision of eastern borders as envisaged by German foreign policy.

Assisted by several significant authors and studies from the period along with fundamentally transformative jargon, the study presents the aggressive direction that German science and academia took in the post-First World War period.

LÁSZLÓ OROSZ

„...DIE BERUFUNG DES DEUTSCHEN VOLKES LIEGT IN DER
ZIVILISIERUNG SEINER ÖSTLICHEN NACHBARN”

*Das Zwischeneuropa-Bild der deutschen „völkischen” Wissenschaftlichkeit
– Unter besonderer Berücksichtigung der frühen Periode des Südost-
Instituts in München*

(Resümee)

Aufgrund von Untersuchungen der Vergangenheit der deutschen Geschichtswissenschaft und ihrer Rolle in der Weimarer und der nationalsozialistischen Zeit kann zu Recht behauptet werden, dass man innerhalb der deutschen Geschichtsschreibung zwischen zwei, sich eindeutig aus unterschiedlicher Motivation nährenden Disziplinen unterscheiden muss. Die eine ist die *Osteuropäische Geschichte*, die von dem grundlegenden und unbestreitbaren Selbstwert der osteuropäischen Völker und ihrer Geschichte ausgeht, d.h. von der Pflege der wissenschaftlichen Osteuropa-Geschichte, die andere ist die stark durchpolitisierte *Ostforschung*, die die betreffenden Völker und ihre Geschichte sozusagen ausschließlich als Funktion der deutschen Geschichte betrachtet und daher auf allen Schauplätzen die deutsche Präsenz sucht. Erstere geht von der Osteuropa-Auffassung aus, die heutzutage bereits allein salonfähig ist, damals aber nicht gerade leicht zu akzeptieren war, nämlich die Geschichte der Völker der Region als einen selbständigen und offenkundigen, vor allem aber als einen gleichwertigen Bestandteil der gesamteuropäischen Geschichte zu betrachten. Letztere hingegen schreibt dem deutschen Faktor in der Geschichte Ost-beziehungsweise Ostmitteleuropas die primäre und sozusagen ausschließlich werttragende Bedeutung zu, womit ein Übergang zur Fahne der nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik leicht gefunden werden konnte.

Die Einstellung zur Region wird ferner auch dadurch nuanciert, dass in beiden Fällen, also innerhalb der Tendenzen mit rein wissenschaftlichen Aspekten beziehungsweise mit dem Bedienen politischer Ziele gleichermaßen das Bestreben zu beobachten ist, das in dem „Zwischenraum”, der das deutsche und das russische Reich trennte, auf eine bewusste Absonderung Südosteuropas und zugleich auf die Notwendigkeit seiner Analyse aufgrund irgendeines spezifischen Systems von Gesichtspunkten aufmerksam machen wollte. In den Untersuchungsbereich der sich auf diese Weise abzeichnenden *Südostforschung* fielen die Gebiete südöstlich von der

Leitha, einschließlich sowohl des Karpatenbeckens als auch der Balkan-Gebiete, die sich voneinander in vielerlei Hinsicht im Charakter unterscheiden.

Die eigentliche Motivation erhielt die Ost- und die Südostforschung durch den Ausgang des Ersten Weltkriegs. Die im Osten erlittenen territorialen Verluste des Deutschen Reiches und der Zusammenbruch der Donaumonarchie ließen enorme deutsche Blöcke unter die Herrschaft fremder Staaten fallen und veränderten grundlegend deren Lebensbedingungen und Aussichten. Diesen Ausgang des Ersten Weltkriegs führte man auf der deutschen Seite nicht nur auf die offenkundige politische und militärische Niederlage zurück, sondern man meinte, dass dabei auch die sehr erfolgreiche wissenschaftliche Tätigkeit der östlichen Nachbarn eine Rolle spielte, deren nationale Geschichtswissenschaft einen bedeutenden Anteil am Kampf gegen die Integrationsideologien der 1918 untergegangenen Imperien gehabt hatte und die auch später auf der Pariser Friedenskonferenz einen massiven Einfluss auf die Festlegung der neuen Grenzen ausübte. Die deutsche Seite fühlte sich daraufhin gezwungen, ihre Forderung zur Revision der im Friedensvertrag von Versailles festgehaltenen Ostgrenzen auch selbst mit historischen Argumenten zu untermauern. Deutsche Forscher unterschiedlicher Fachdisziplinen setzten sich auf diese Weise in den '20er-Jahren das Ziel, ein intellektuelles Rüstzeug zu schmieden, um die Deutschen im östlichen Europa zu schützen und für die Revisionsbestrebungen des besiegten Reiches eine „wissenschaftliche“ Basis zu liefern. Die Ost- und die Südostforschung wurde auf diese Weise eine wesentliche Stütze der deutschen Außenpolitik, die eine Revision der östlichen Grenzen vorhatte.

Diese Studie stellt anhand einiger wichtiger zeitgenössischer Wissenschaftler und ihrer Beiträge sowie der sich grundlegend wandelnden Fachterminologie die nach dem Ersten Weltkrieg um sich greifende aggressive deutsche wissenschaftspolitische Tendenz dar.